

szempontú elemzéséhez is. A dülönevek kutatását érintő fejezetben (95–107) megtalálható a gyűjtés egyes fázisainak, a felhasználható történeti forrásoknak, a névcikk szerkezetének aprólékos leírása. A víznevek kutatásáról, feldolgozásáról szóló fejezet a legterjedelmesebb és legrészletesebb (108–131). E rész megírásához JAROMÍR KRŠKO 2005-ben megjelent *Spracovanie hydronymie Slovenska* (Szlovákia vízneveinek feldolgozása) című könyve szolgált alapul, amely módszertani útmutatót ad a hidronimák gyűjtéséhez és elemzéséhez. E helynévfajta kutatása nagy hagyományokra tekint vissza a szlovák névtudományban: a *Hydronymia Slovaciae* projekt keretén belül a kutatók önálló kötetekben több folyóvíz (Sajó, Ipoly, Túróc, Nyitra, Arva, Kiszuca, Vág felső medre, Dudvág, Morva, Garam; Csallóköz víznevei) névkincsét is feldolgozták.

A hivatkozott (elsősorban szlovák, szláv) névtani szakirodalom (133–146) után található a név- és tárgymutató, valamint a melléklet (térképek, a gyűjtést szolgáló adatlapok, stb.).

Az egyetemi tankönyv hasznos módszertani útmutató a helynevek (elsősorban utca-, dülő- és víznevek) vizsgálatához a névtan iránt érdeklődő hallgatók és más területek kutatói számára.

BAUKO JÁNOS

Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem
Közép-európai Tanulmányok Kara

KOVÁCS ÉVA, A Tihanyi összeírás mint helynévtörténeti forrás

A Magyar Névtudományi Társaság Kiadványai 34. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2015.

238 lap + térképmelléklet

1. Az évfordulók gyakran lendítik fel az adott nyelvemlékre vonatkozó kutatásokat. Így történt például a Tihanyi alapítólevél esetében: korábban a 900., a közelmúltban a 950. évforduló lelkesítette és ösztönözte további kutatásokra különböző szaktudományok képviselőit, e kutatások nyomán pedig számos nyelvészeti és történettudományi publikáció született, köztük kiváló összefoglaló monográfiák. A Tihanyi összeírás 800 éves évfordulója, mely ugyancsak fontos állomás e nyelvemlék kutatástörténetében, hasonlóképpen hívta fel a figyelmet az összeírás nyelvi anyagának nyelv- és névtudományi jelentőségére. És kimondhatjuk bátran: e kutatások legjelentősebb eredménye KOVÁCS ÉVA monográfiája.

A Tihanyi összeírás bármennyire is bőséges nyelvi (hely- és személynévi) anyagot vonultat fel, eddig a Tihanyi alapítólevél árnyékából nemigen tudott kilépni. Mind a magyar nyelvtörténet, mind a történettudomány kutatói elsősorban a Tihanyi alapítólevél kutatásához használták fel az összeírás nyelvi anyagát, illetve az ómagyar kor valamely nyelvi sajátosságainak a leírásához merítettek belőle nyelvi anyagot. Ezúttal a nyelvészeti vizsgálatokat említve csupán GÁCSER IMRE (Az 1211. évi tihanyi összeírás helyesírása és hangtani sajátosságai. MNyTK. 58. Budapest, 1941) és TERESTYÉNI CZ. FERENC (Magyar községi eredetű személynévek az 1211-i tihanyi összeírásban. MNyTK. 59. Budapest, 1941) szenteltek egy-egy munkát önállóan nyelvemlékünknek. Mindebből az is következik, hogy KOVÁCS ÉVA kötete, mely a Tihanyi összeírás helynévi szórványait veszi szisztematikus vizsgálat alá, e nyelvemlékünk kutatásának fontos állomását jelenti.

2. KOVÁCS ÉVA monográfiája négy nagyobb egységből áll (vö. 10–11). Az első fejezet az oklevél nyelvtudományi jelentőségét tárgyalja, illetve a nyelvészeti feldolgozás indoklását adja meg. A második egységben közli a szerző az oklevél szövegközlését, fordítását, tisztázza az oklevél filológiai kérdéseit, majd – a további vizsgálatokat megkönnyítendő – számozással ellátva felsorolja a nyelvemlék helynévi szórványait. A kötet jelentős részét kitevő harmadik fejezet szórványról szórványra haladva kínálja az egyes helynevek részletes elemzését, melynek részei: az etimológia feltárása, a helynév azonosítása (lokalizáció), a helynévi előfordulásnak további forrásokkal (mindenekelőtt az alapítólevéllel) történő összevetése, illetve a szórvány és latin szövegkörnyezetének kapcsolata. A negyedik, összefoglaló fejezet általánosabb kérdéseket vizsgál: a magyar szórványok szövegbe illesztésének módjait, a helynévi említések lokális jellemzőit, valamint az oklevél helyneveinek névrendszertani sajátosságait. A kötet végén igényesen megszerkesztett térképmelléklet áll, mely az olvasó számára megkönnyíti az oklevélben említett helyek földrajzi elhelyezését.

3. A Tihanyi összeírás szövegét KOVÁCS ÉVA ERDÉLYI LÁSZLÓ 20. század eleji (eleddig egyetlen teljes) átírásában közli, mivel oklevélünk modern, a mai nyelvtudomány igényeit kielégítő, filológiailag pontos átírásával egyelőre nem rendelkezünk (ez folyamatosan gyarapodó nyelvtörténeti forráskiadási munkálatainknak egyelőre súlyos adóssága) (19–36). Ez a kiváló átírás meglehetősen pontos (néhány hely akad, amit felül kell vizsgálni), és a történettudomány igényeit lényegében mind a mai napig kielégíti. Meg kell azonban jegyezni, hogy a Tihanyi összeírás nem egy, hanem két nyelvemlék. A Tihanyi összeírás fogalmazványa és hiteles példánya részben szövegszerűen is, de a hely- és személynévi szórványok tetemes részének helyesírásában is eltér egymástól. Az ERDÉLYI által alkalmazott forrásközlési eljárás részint hasznosnak tűnik abból a szempontból, hogy a fogalmazvány eltérő alakú szórványait a hiteles példány megfelelő adatai után zárójelben közli (így azonnal összevethetővé válik a két nyelvtörténeti adat), a szövegszerű eltérések közbeékelte és jegyzet formájú (olykor hiányos) közlése azonban meglehetősen megnehezíti a két oklevél szövegének elkülönítését és értelmezését. A készülő új, modern kiadásnak feltétlenül két külön nyelvemlékként, önálló szövegű oklevelekként lesz célszerű közölnie az összeírás fogalmazványát és hiteles példányát.

A Tihanyi összeírás latin szövegének a közelmúltig nem létezett teljes magyar fordítása. (A korábbi kutatók talán nem is tartottak rá igényt.) A nyelvemlék iránt megnőtt érdeklődés azonban immár elodázhatatlanná tette az oklevél magyar fordításának elkészítését. Ez 2009-re készült el, az Országos Széchényi Könyvtár nagyszabású nyelvemlék-kiállítására. KOVÁCS ÉVA kötetében is ez a fordítás olvasható (37–53). A fordítás ERDÉLYI szövegközlésén alapszik, tükrözve annak fentebb részletezett szövegkiadási elveit.

Az oklevelek nyelvészeti igényű átírásában hagyományosan szokás az anyanyelvi szórványokat eltérő tipológiával kiemelni. Ezt az eljárást KOVÁCS ÉVA is alkalmazza. Az elemzés tárgyává tett helyneveket vastagítva és dőlten szedi, míg a nem elemzendő személynévi szórványokat egyszerű kurzivalással közli. Nemigen érthető ugyanakkor az az eljárás, hogy a szerző a helynévi szórványokhoz hasonlóan emeli ki a teljesen latin formában közölt helynévi alakulatokat, a fordításszövegben pedig azok magyar fordítását (pl. *fehértúr*-i polgárokkal [50], *Csanád* megye területén [51] stb., illetve rendre a tanúk megnevezésében [53]). Ha helynévként elemezni kívánta volna e földrajzi neveket, esetleg támogatható volna a kiemelés, de kizárólag a vastagított szedés (persze ebben az

esetben akár a „folyó mellett”, a „kőjelig” stb. eredetileg latinul közölt helyek is elemezhetők lennének); e kiemelt latin helyneveket azonban a szerző nem vonja részletes elemzés alá. (Sajnos a személynevek közlése esetén hasonló probléma merül fel: itt is indokolatlanul lettek kurzívák a latinból fordított személynevek.) A magyar szórványoknak a latin szövegtől való tipográfiai megkülönböztetésében alkalmazott eljárás tehát – mely jelen esetben a kurzív szedés – meglehetősen zavaró. Nyelvészeti forráskiadásokban ezt az évszázados gyakorlattal szembeemelő eljárást semmiképpen sem tartom szerencsésnek.

4. A nyelvemlék filológiai kérdéseinek tárgyalásában kapott helyet a két oklevél közti (a helynévi szórványokat érintő) helyesírási eltérések számbavétele (57–61). Az adatok felsorolásán és elrendezésén túl feltétlenül üdvözlendő, hogy a szerző általánosabb tendenciákat, helyesírás-történeti észrevételeket is megfogalmaz. Természetesen teljes képet akkor kaphatunk majd, ha a vizsgálatba a személynévi adatokat is bevonjuk. A helynévi szórványok helyesírás-történeti elemzése alaposnak, körültekintőnek és teljesnek mondható. Külön érdeme a vizsgálatnak, hogy a szerző a helyesírásbeli különbségek hátterére is fényt kíván deríteni (61–62). Az egyetlen helynév, amely szerkezetileg is eltér a két oklevélben, a fogalmazványbeli *Sebus Gueldeguh* a hiteles példányban *Gueldeguh*-ként szerepel (62). A két oklevél teljes szövegének, azok egymáshoz való viszonyának ismeretében megkockáztatom, hogy nem két névformáról, hanem kihagyásos másolói tévesztésről van szó, mint számos más esetben a hiteles oklevélben (erről alább KOVÁCS ÉVA is említést tesz: 62–63). A két névforma felvételét csak abban az esetben tartanám indokoltnak, ha a fogalmazványon szerepelne a hiányos alak. A régóta vita tárgyát képező dilemma eldöntésére, miszerint a hiteles oklevél diktálás vagy másolás útján készült-e, a szerző nem vállalkozott. A kérdés körültekintő bemutatásából azonban úgy tűnik, hogy meggyőzőbb érvek nyomán hajlik a másolás feltételezésére. Ha így van, ezzel messze-menőkig egyet tudok érteni. Magam szinte kizártnak tartom a diktálást. Bár az amellet szóló érvek cáfolatának nem itt a helye, fontosnak tartom megjegyezni, hogy vannak olyan tévesztések, melyek véleményem szerint csak vizuális élményből magyarázhatók. A fogalmazványbeli *Popsoca* helynév például nyilvánvalóan nem transzparens a másoló számára, pedig diktálás után minden bizonnyal szegmentálni tudta volna a *Papsoka* helynevet. S mivel nem egyszeri tévesztésről van szó (*Poposca* ~ *Popsosca*; 22), valószínűnek tűnik, hogy a másoló küszködik a számára vizuálisan nem értelmezhető helynév lejegyzésével, amelyet nem volt képes olvasva szegmentálni.

5. Az összeírás közel kétszáz helynévi szórványának szisztematikus és alapos feldolgozása kiváló filológiai munka. Egy-egy szórvány esetében a korábbi szakirodalom lényegében teljes ismerete és felhasználása ugyancsak a körültekintő elemzés feltétele. A szerző olykor nem kerülheti el, hogy a nem egybehangzó vélemények szorításában állást foglaljon; ezt általában kellő óvatossággal és egyfajta tapintattal teszi. Ilyen például a kutatókat (korábban elsősorban az alapítólevél kutatóit) igencsak foglalkoztató *Ap[p]atfeereh*, *Zouafeereh* és *Varfeereh* helynevek olvasata és értelmezése. Miután a szerző ismerteti a korábban felmerült értelmezéseket, igen alaposan körbejárja az egyik, illetve a másik lehetőség mellett szóló érveket, és megfontoltan mérlegre helyezi őket. Végül óvatosan állást foglal: „A két elképzelés közül jómagam a *fej* ~ *fő* földrajzi köznévből való származtatást tartom valószínűbbnek, noha kétségtelen, hogy ezzel kapcsolatban is felhozhatók komoly ellenérvek” (111). A másik oldalról pedig: „A *fehér* szónak valamiféle földrajzi

köznévi szerepéről, amely az itteni előfordulásokat magyarázná, nincs tudomásom” (112). Az itt kifejtett gondolatmenet (110–113) nem csupán kutatói konklúzióját tekintve figyelemre méltó eredmény: talán ennél is fontosabb, hogy módszertanát tekintve is példaértékű. (Természetesen ez a megközelítés jellemzi valamennyi szórvány bemutatását és elemzését.)

A teljesség igényével bemutatott szórványok elemzésének olvasása közben csupán annak hiányát érezheti (esetleg) az olvasó, hogy alkalmasint, ahol kíváncsnék, nem vonja be a szerző a társtudományok eredményeit. Engedtessék meg ezúttal is csupán egyetlen példát említenem. A szerző a *Felduar[j/a]* szórvány elemzése kapcsán – okkal hivatkozva BENKŐ LORÁNDra – helyesen állítja, hogy „nem a ’földből készült vár’ [...] értelmezéssel kell számolnunk, hanem szavunk ’elpusztult palánkvár, várrom, vármaradvány’ jelentésben volt használatos” (119). Az olvasó talán szívesen venné, ha olvashatna egy kicsit bővebben az elnevezés motivációjáról (mely a történettudományban kiterjedt szakirodalommal rendelkezik). Ennek híján a nem történész szakember nehezen tudja értelmezni, miért nevezhettek várromot, vármaradványt *földvár*-nak (amint nem is bármilyen várrom neveztetett ekként). Olykor tehát nem haszon nélküli, ha a nyelv- és névtörténész a társtudományokra is támaszkodik, illetve ezek eredményeit is felhasználja és bemutatja.

6. Végezetül a kötetet záró összegzésből kívánok néhány gondolatot kiemelni. Az utóbbi időben több kutató is foglalkozott a magyar szórványok latin szövegbe illesztésének okai-
val és eljárás módjával. KOVÁCS ÉVA nem ezen vizsgálatok (olykor egymással is párbeszédet folytató) állításait szedi csokorba, hanem továbblép, és a problémakör egy újabb aspektusára világít rá. Megkísérli, hogy fényt derítsen (az összeírás nyelvi anyagán belül maradván) a nyelv választás névrendszertani összefüggéseire (195–196). Megállapítja, hogy jellemzően latinul találjuk a fontosabb várak, városok neveit, a megyék és egyházmegyék neveit (az aláírók személynévei mellett csak ezzel a névhasználattal találkozunk). A nagyobb folyók szintén rendre latinul szerepelnek. BENKŐ LORÁNDra hivatkozva feltételezi, hogy efféle esetekben az európai ismertség lehet a latin névválasztás motivációja (196).

A másik kiemelendő gondolat az összeírás helyneveinek anyagát érintő névrendszertani tanulságok összegzése (199–203). E fejezetben a szerző HOFFMANN ISTVÁN rendszerleírásához igazodva csoportosítja a helyneveket. A kialakított két fő csoport a műveltségi nevek (személynévi, foglalkozásnévi eredetű nevek; utak, közlekedő helyek nevei stb.) és természeti nevek (földrajzi köznévi, növénynévi eredetű nevek stb.). Érdemes figyelni arra, hogy „az oklevélben a természeti és a műveltségi nevek aránya teljesen azonos: az összes figyelembe vett név 50%-a természeti név, 50%-a pedig a műveltségi nevekhez sorolható” (200). Figyelemre méltó tanulsága a vizsgálatnak az is, hogy „a helynevek rendszerén belül fontos névalkotási eszköz volt a metonímia” (203).

7. KOVÁCS ÉVA monográfiája kiváló filológiai munka. Jelentősége három szempontból is megragadható. Először: a Tihanyi összeírás helyneveinek szisztematikus feldolgozásával a kutatástörténet eddig adós maradt. Másodsor: a vizsgálatok eredményei számos ponton gazdagítják nemcsak a nyelvemlékről szóló ismereteinket, de általában a nyelv- és névtörténeti tudásunkat is. Harmadsor: példaértékű és feltétlenül követendő módszertant kínál.

SZENTGYÖRGYI RUDOLF
Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar